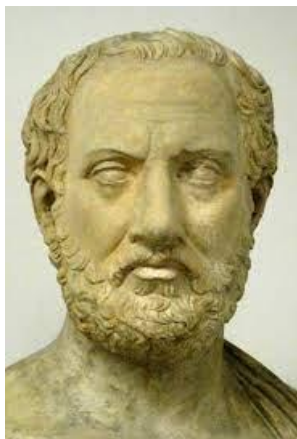

ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ – Ο ΛΟΙΜΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

(II) Επιπτώσεις στο σύστημα αξιών των Αθηναίων

Λίγο μετά την έναρξη των επιχειρήσεων του δεύτερου χρόνου του πολέμου, ενέσκηψε στην Αθήνα μια θανατηφόρος επιδημία, ο λοιμός.

2.52.1–2.54.5: Ο λοιμός	Μτφρ. Ε. Λαμπρίδη. 1962. <i>Θουκυδίδου Ιστορία. Πρόλογος, μετάφραση, σχόλια. Εισαγωγή: Ι.Θ. Κακριδής. I–IV. Αθήνα: Γκοβόστης.</i>
<p>[2.52.1] Ἐπίεσε δ' αὐτοὺς μᾶλλον πρὸς τῷ ὑπάρχοντι πόνῳ καὶ ἡ ξυγκομιδὴ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐς τὸ ἄστυ, καὶ οὐκ ἦσσαν τοὺς ἐπελθόντας.</p> <p>[2.52.2] οἰκιῶν γὰρ οὐκ ὑπαρχουσῶν, ἀλλ' ἐν καλύβαις πνιγηραῖς ὥρᾳ ἔτους διαιτωμένων ὁ φθόρος ἐγίνετο οὐδενὶ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ νεκροὶ ἐπ' ἀλλήλοις ἀποθνήσκοντες ἔκειντο καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκαλινδοῦντο καὶ περὶ τὰς κρήνας ἀπάσας ἡμιθνήτες τοῦ ὕδατος ἐπιθυμία.</p> <p>[2.52.3] τὰ τε ἱερὰ ἐν οἷς ἐσκήνηντο νεκρῶν πλέα ἦν, αὐτοῦ ἐναποθησκόντων· ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ οἱ ἄνθρωποι, οὐκ ἔχοντες ὅτι γένωνται, ἐς ὀλιγωρίαν ἐτράποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὁσίων ὁμοίως.</p> <p>[2.52.4] νόμοι τε πάντες ξυνεταράχθησαν οἷς ἐχρῶντο πρότερον περὶ τὰς ταφάς, ἔθαπτον δὲ ὡς ἕκαστος ἐδύνατο. καὶ πολλοὶ ἐς ἀναισχύντους θήκας ἐτράποντο σπᾶναι τῶν ἐπιτηδείων διὰ τὸ συκνοῦς ἤδη προτεθῆναι σφίσιν· ἐπὶ πυρᾶς γὰρ</p>	<p>[2.52.1] Κοντά στα βάσανα της στιγμῆς τους τυραννοῦσε καὶ ἡ συγκέντρωση τῶν κατοίκων ἀπὸ τὴν ἐξοχὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ κ' ὑπόφεραν περισσότερο οἱ πρόσφυγες.</p> <p>[2.52.2] Γιατὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν ἀρκετὰ σπιτία, παρὰ ἔμεναν σὲ πνιγηρὲς παράγκες καὶ ἦταν κὶ ὅλας καλοκαίρι, πέθαιναν χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ τηρηθοῦν οἱ ευπρέπειες, ἀλλὰ καὶ πεθαίνοντας ἔπεφταν οἱ νεκροὶ ἀπάνω σὲ πτώματα, κὶ ἄλλοι ψυχομαχοῦσαν τριγυρίζοντας μέσα σὲ τοὺς δρόμους, κὶ ἀπὸ τὴν ἀκράτητὴν δίψα τοὺς μαζεῦονταν μισοπεθαμένοι γύρω σ' ὅλες τὶς βρύσες.</p> <p>[2.52.3] Καὶ οἱ ναοὶ ὅπου εἶχαν κατασκηνώσει ἦταν γεμάτοι νεκρῶν ποὺ εἶχαν ξεψυχήσει ἐκεῖ μέσα γιατί ὅταν παράγινε τὸ κακό, μὴν ξέροντας πᾶσι τὸ ἀπογίνουσι, οἱ ἄνθρωποι τὸ γύρισαν ἐντὶς ἀψηφισιά γιὰ τὰ θεῖα καὶ τὶς θρησκευτικὰς ἀπαγορεύσεις.</p> <p>[2.52.4] κὶ ὅλες οἱ κανονικὲς τελετὲς, ποὺ συνειθίζονταν ἄλλοτε ἐν τῶν κηδεῖας, ἐγίναν ἀνωκάτω, καὶ τοὺς ἔθαβαν ὅπως μποροῦσε ὁ καθένας. Καὶ πολλοὶ κατάντησαν νὰ κηδεύουν τοὺς δικούς τους χωρὶς καμιά ντροπὴ, γιατί τοὺς ἐλείπαν τὰ χρειαζόμενα, ἀφοῦ τοὺς εἶχαν κὶ ὅλας πεθάνει τόσοι συγγενεῖς· ἄλλοι προλάβαιναν ξένους ποὺ σῶριαζαν ξύλα γιὰ νὰ</p>

ἀλλοτρίας φθάσαντες τοὺς νήσαντας οἱ μὲν ἐπιθέντες τὸν ἑαυτῶν νεκρὸν ὑφήπτον, οἱ δὲ καιομένου ἄλλου ἐπιβαλόντες ἄνωθεν ὄν φέροιεν ἀπήσαν.

[2.53.1] Πρῶτόν τε ἤρξε καὶ ἐς τᾶλλα τῆ πόλει ἐπὶ πλεόν ανομίας τὸ νόσημα. ῥῆον γὰρ ἐτόλμα τις ἂ πρότερον ἀπεκρύπτετο μὴ καθ' ἡδονὴν ποιεῖν, ἀγχίστροφον τὴν μεταβολὴν ὀρώντες τῶν τε εὐδαιμόνων καὶ αἰφνιδίως θνησκόντων καὶ τῶν οὐδὲν πρότερον κεκτημένων, εὐθύς δὲ τάκεινών ἐχόντων.

[2.53.2] ὥστε ταχείας τὰς ἐπαυρέσεις καὶ πρὸς τὸ τερπνὸν ἠξίουν ποιείσθαι, ἐφήμερα τὰ τε σώματα καὶ τὰ χρήματα ὁμοίως ἡγούμενοι.

[2.53.3] καὶ τὸ μὲν προσταλαιπωρεῖν τῷ δόξαντι καλῶ οὐδεὶς πρόθυμος ἦν, ἄδηλον νομίζων εἰ πρὶν ἐπ' αὐτὸ ἐλθεῖν διαφθαρήσεται· ὅτι δὲ ἤδη τε ἡδὺ πανταχόθεν τε ἐς αὐτὸ κερδαλέον, τοῦτο καὶ καλὸν καὶ χρησιμὸν κατέστη.

[2.53.4] θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπείργε, τὸ μὲν κρίνοντας ἐν ὁμοίῳ καὶ σέβειν καὶ μὴ ἐκ τοῦ πάντας ὀρᾶν ἐν ἴσῳ ἀπολλυμένους, τῶν δὲ ἁμαρτημάτων οὐδεὶς ἐλπίζων μέχρι τοῦ δίκην γενέσθαι βιούς ἂν τὴν τιμωρίαν ἀντιδοῦναι, πολὺ δὲ μείζω τὴν ἤδη κατεψηφισμένην σφῶν ἐπικρεμασθῆναι, ἦν πρὶν ἐμπεσεῖν εἰκὸς εἶναι τοῦ βίου τι ἀπολαῦσαι.

[2.54.1] Τοιοῦτω μὲν πάθει οἱ Ἀθηναῖοι περιπεσόντες ἐπέζοντο, ἀνθρώπων τ' ἔνδον θνησκόντων καὶ γῆς ἔξω δηουμένης.

[2.54.2] ἐν δὲ τῷ κακῷ οἷα εἰκὸς ἀνεμνήσθησαν καὶ τοῦδε τοῦ ἔπους, φάσκοντες οἱ πρεσβύτεροι πάλαι ᾄδεσθαι «ἦξει Δωρικὸς πόλεμος καὶ λοιμὸς ἅμ' αὐτῷ.»

[2.54.3] ἐγένετο μὲν οὖν ἔρις τοῖς ἀνθρώποις μὴ λοιμὸν ὠνομάσθαι ἐν τῷ ἔπει ὑπὸ τῶν παλαιῶν, ἀλλὰ λιμὸν, ἐνίκησε δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰκότως

κάψουν τὸ νεκρὸ τους, κ' ἐβάζαν ἀπάνω τὸ δικό τους, κι ἀναβαν τὴ φωτιά ἀπὸ κάτω, ἄλλοι, ἐνὸς καιγόταν κι ὅλας ξένος νεκρὸς ἐρχιναν ἀπὸ πάνω τὸ δικό τους καὶ τὸ 'βάζαν στα πόδια.

[2.53.1] Καὶ σὲ ἄλλα πράγματα ἔδωσε ἡ ἀρρώστεια τὴν κυριότερη πρώτη ἀφορμὴ γιὰ παρανομίες· γιὰ τὸ τολμοῦσε κανεὶς πιὸ εὐκόλα ἐκεῖνα ποὺ προτιήτερα κρυβόταν νὰ κανεὶ φανερά γιὰ τὸ κέφι του, ἢ δὲν τὰ 'κανε διόλου, βλέποντας πὼς γύριζε ἡ τύχη γρήγορα· ἀφοῦ οἱ πρὶν εὐτυχισμένοι πέθαιναν ξαφνικά, κι ὅσοι ἄλλοτε δὲν εἶχαν τίποτα, κληρονομοῦσαν εὐθύς τὴς περιουσίες τους.

[2.53.2] Κ' εἶσι ζητούσαν νὰ βρουν καὶ νὰ χαροῦνε γρήγορα ὅ,τι τους εὐχαριστοῦσε, καὶ πίστευαν πὼς τόσο ἡ ζωὴ ὅσο κ' οἱ περιουσίες εἶναι περαστικά πράγματα.

[2.53.3] Καὶ κανένας πια δὲν εἶχε ὀρεξὴ νὰ κοπιᾶσει ἀπὸ τὰ πρὶν γιὰ κάτι ποὺ εἶχε φανεῖ ωραῖο, νομίζοντας πὼς ἦταν πολὺ ἀβέβαιο ἂν δε θὰ πέθαινε πρὶν τὸ φτάσει· ἀλλὰ ἡ εὐχαρίστηση τῆς στιγμῆς καὶ τὸ κέρδος με οἰποδιῆποτε μέσον γιὰ νὰ τὴν ἀπολάβουν ἀμέσως, αὐτὸ κατάντησε νὰ θεωρεῖται καὶ ὠφέλιμο καὶ σωστό.

[2.53.4] Καὶ κανένας φόβος τῶν θεῶν ἢ νόμος τῶν ἀνθρώπων δὲν τους συγκρατοῦσε πια, γιὰ τὴν ἔκριναν πὼς τὸ ἴδιο κάνει εἴτε σέβονται τὰ θεῖα εἴτε ὄχι, βλέποντας πὼς κἀνονταν ὅλο το ἴδιο· κι ὅσο γιὰ τὰ ἐγκλήματα, δὲν περίμεναν πὼς θὰ ζήσουν ὥσπου νὰ γίνεῖ ἡ δίκη καὶ νὰ τὰ πληρώσουν με τὴν τιμωρία ποὺ θὰ τους ἐβάζαν, πιστεύοντας πὼς πολὺ μεγαλύτερη ἦταν ἡ καταδίκη ποὺ εἶχε ψηφιστεῖ ἐναντιὰ τους καὶ κρεμόταν τώρα πάνωθ' αὐτούς, ποὺ πρὶν πέσει ἐπάνω τους, τους φαίνότανε φυσικὸ νὰ χαροῦν καὶ κάτι ἀπ' τὴ ζωὴ.

[2.54.1] Ἐχοντας λοιπὸν καταντήσει σὲ τέτοια παθήματα, τυραγιούνταν οἱ Ἀθηναῖοι, γιὰ τὴν πέθαιναν οἱ ἀνθρώποι μέσα στὴν πολιτεία καὶ ρημαζόταν ἡ γῆς τους ἀπ' ἔξω.

[2.54.2] Καὶ μέσα στα βάσανά τους, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, θυμῆθησαν καὶ τοῦτο τὸ στιχάκι, ποὺ ἔλεγε οἱ γεροντότεροι πὼς τὸ τραγουδοῦσαν ἄλλοτε: «Πόλεμος θὰ 'ρθεῖ Δωρικὸς, καὶ μαζί μ' αὐτὸν λιμὸς».

[2.54.3] Καὶ πολλὲς συζητήσεις ἀναβαν κι ἄλλοι υποστήριζαν πὼς δὲν ἔλεγε ὁ στίχος λιμὸς, ἐπιδημία, ἀλλὰ λιμὸς, πείνα, ὑπερίσχυσε ὁμως ἡ γνώμη, ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἀπ' ὅ,τι δοκίμαζαν τότε, πὼς ἡ λέξη ἦταν λιμὸς· γιὰ τὴν οἱ ἀνθρώποι θυμοῦνταν ἀνάλογα μ' αὐτὰ ποὺ τους τύχαιναν.

λοιμὸν εἰρήσθαι· οἱ γὰρ ἄνθρωποι πρὸς ἃ ἔπασχον τὴν μνήμην ἐποιοῦντο. ἦν δέ γε οἶμαί ποτε ἄλλος πόλεμος καταλάβῃ Δωρικὸς τοῦδε ὑστερος καὶ ξυμβῆ γενέσθαι λιμὸν, κατὰ τὸ εἰκὸς οὕτως ἄσσονται.

[2.54.4] μνήμη δὲ ἐγένετο καὶ τοῦ Λακεδαιμονίων χρηστηρίου τοῖς εἰδόσιν, ὅτε ἐπερωτῶνιν αὐτοῖς τὸν θεὸν εἰ χρὴ πολεμεῖν ἀνείλε κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι, καὶ αὐτὸς ἔφη ξυλλήψεσθαι.

[2.54.5] περὶ μὲν οὖν τοῦ χρηστηρίου τὰ γινόμενα ἦκαζον ὁμοῖα εἶναι· ἐσβεβληκότων δὲ τῶν Πελοποννησίων ἡ νόσος ἦρξατο εὐθύς, καὶ ἐς μὲν Πελοπόννησον οὐκ ἐσήλθεν, ὅτι καὶ ἄξιον εἰπεῖν, ἐπενείματο δὲ Ἀθήνας μὲν μάλιστα, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων χωρίων τὰ πολυανθρωπότεα. ταῦτα μὲν τὰ κατὰ τὴν νόσον γενόμενα.

Μου φαίνεται δηλαδή πως αν καμιά φορά ἐρθεῖ ἄλλος Δωρικὸς πόλεμος ὑστερ' ἀπὸ τούτου καὶ τύχει να πέσει πείνα, θα τον τραγουδήσουνε με το «λιμός», ὅπως θα τους φαίνεται πως ταιριάζει.

[2.54.4] Θυμήθηκαν τότε ὅσοι τον ἤξεραν καὶ το χρησμό που δόθηκε στους Λακεδαιμονίους, ὅταν ρώτησαν το θεὸ αν πρέπει να πολεμήσουν, καὶ τους προφήτεψε πως αν πολεμήσουνε μ' ὅλη τους τη δύναμη, θα βάλει, εἶπε, κι αὐτὸς το χέρι του.

[2.54.5] Συμπέραναν λοιπὸν πως ὅσα γίνονταν ἐμοιαζαν με τα λόγια του χρησμοῦ· ἡ αρρώστεια ἐπεσε μὲν εἰχαν εἰσβάλλει οἱ Πελοποννήσιοι. Στην Πελοπόννησο ὅμως δεν ἐπεσε, ἐξὸν ἀπὸ ελάχιστες περιπτώσεις, που δεν ἀξίζει τον κόπο να τις αναφέρει κανεῖς, ἀλλὰ ἦταν βαρεῖά στην Ἀθήνα, το περισσότερο κ' ὑστερα καὶ σ' ἄλλα μέρη με σχετικὰ πυκνότερο πληθυσμὸ. Αὐτὰ λοιπὸν ἦταν ὅσα ἐγίναν με την αρρώστεια.